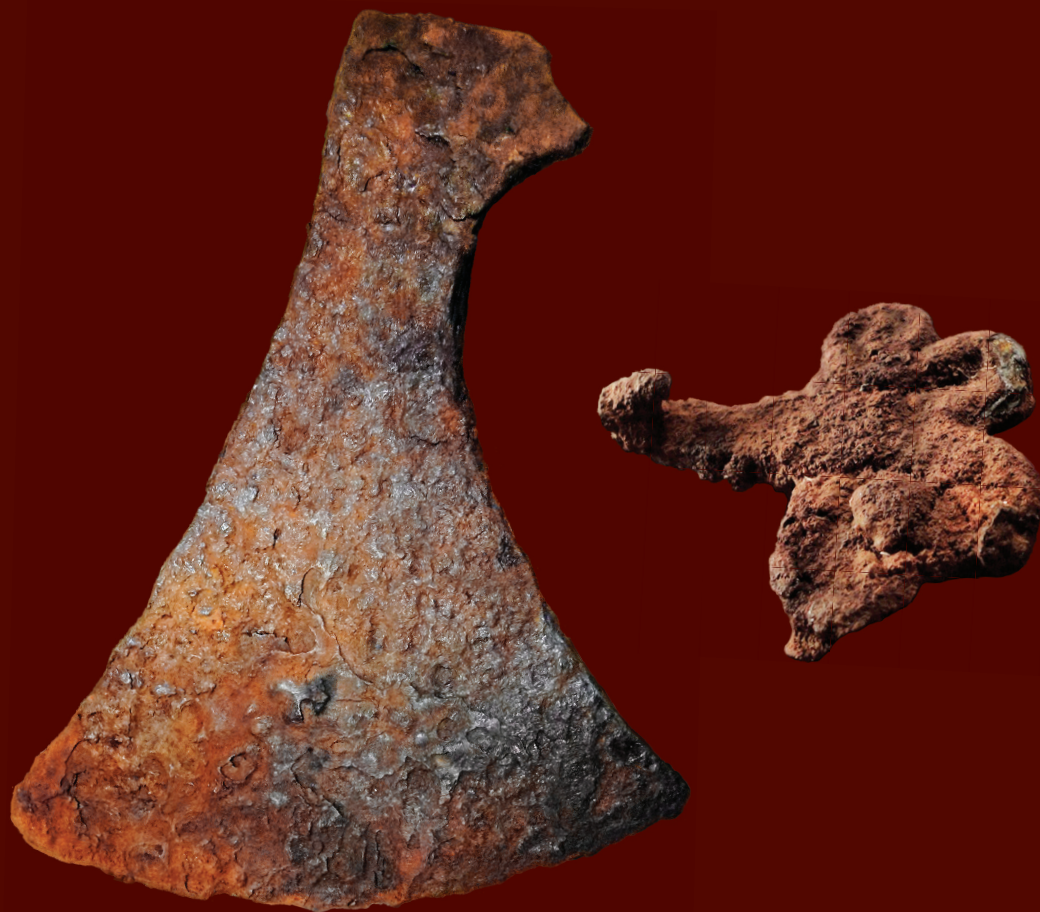

RAUTAKYMI

TALONPOIKIA, SEPPIÄ, LOHIYLYMYKSIÄ

JOUNI JÄPPINEN

RAUTAKYMI

TALONPOIKIA, SEPPIÄ, LOHIYLIIMYKSIÄ

JOUNI JÄPPINEN

© 2020 JOUNI JÄPPINEN, LOVIISA (TEKSTI, ULKOASU JA TAITTO)

KUSTANTAJA: JOUNI JÄPPINEN, LOVIISA, SUOMI

ISBN 978-952-94-3171-7 (NID.)

ISBN 978-952-94-3172-4 (PDF)

ENSIMMÄINEN PAINOS

KANNEN KUVAT: JOUNI JÄPPINEN & RUNE NYGÅRD 2011

VALMISTAJA: BOOKS ON DEMAND. NORDERSTEDT, SAKSA

TEOS ON SAANUT TUKEA SUOMEN TIETOKIRJAILIJAT RY:LTÄ.

SISÄLLYS

PROLOGI	8
JOHDANTO	14
ASUMATON ERÄALUE	22
YKSI KALA NELJÄSTÄ	32
HAASIANIEMI	37
KUONAN YTIMEEN	59
HILJAISTA TIETOA	70
POLTTOHAUTA	73
TAPPORAUTOJA	90
LOHIKALOJA & TURKIKSIA	99
VIIRANKOSKI (VIRASFORSEN)	110
VIIRANKOSKI I	114
VIIRANKOSKI II	120
VIIRANKOSKI III	126
RAUTAINEN VYÖKOUKKU	129
MYYTITSET RITUAALIT	147
FORSÅKERN	153
HALLONBERGET	155
HATTARINKOSKI (HATTARFORSEN)	156
HEVOSSAARI (HÄSTHOLMEN)	158
HOLMGÅRD (HOLMAKOSKI)	163

KOIRANKALLIO (HUNDBERGET)	164
LOOSARI (KLÄSARÖ)	168
KORSNÄS	170
KOSKENKYLÄ (FORSBY)	171
KYRKOKULLA	176
LAITSALMI	180
MARKKINAMÄKI (MARKNADSBACKEN)	182
MYLLYKYLÄ (KVARNBÄ)	185
NUTANESI (NÄTANÄSET)	187
PITKÄKOSKI (LÅNGFORSÉN)	192
PUNTINSAARI (BONDASHOLMEN)	197
STRUKA (STRÅKA)	201
TYYSLAHTI (TYSFJÄRDÉN)	204
EPILOGI	206
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	212
LIITTEET	236

PROLOGI

Kymijoki syntyi pitkän ajan kuluessa jääkauden jälkeisen maankohoamisen ja jään sulamisesta syntyneiden vesimassojen murtautuessa Salpausselän harjujen läpi kohti Kymenlaakson rannikkoa ja Suomenlahtea. Läntisen jokihaaran osalta Asikkalan Kalkkisista alkava, noin 200 km pituinen suuri virta päättyy Ahvenkosken entiselle Merikoskelle. Merikosken kuohut kuitenkin loppuivat jo 1920-luvun lopulla vesivoimalan tarvitseman altaan patoamisen myötä, kuten kävi yläjuoksun Ediskosken, Keltin, Loosarin, Koivukosken, Korkeakosken, Kuusankosken, Mankalan, Myllykosken, Voikkaan ja Vuolencosken kuohujen. Tätä ennen Kymijoki ehti houkutella ikiajat töyräilleen uudisasukkaita, kalastajia, kauppiaita, metsästäjiä, seppiä ja talonpoikia. Tekijän kiinnostus Kymijokilaakson historiaan heräsi todenteolla vasta Ruotsinpyhtään Strömforsin ruukkiin muuton myötä keväällä 1986. Ensituntumaa rautaruukin tuotantoon antoivat viimeiset ammatissa palvelleet ruukinsepät, jotka houkuttelivat osallistumaan Börje Broaksen vetämän paikallisen perinnepiirin istuntoihin.

Eniten keskusteltiin rautaruukin vuonna 1694 alkaneesta historiasta. Petjärven säteritilan omistaja laamanni ja vapaaherra Johan Creutzin kutsui tuolloin Ruotsin vuoritoimen tarkastajan Daniel Starmanin tutkimaan, millaisia edellytyksiä seudun kosket tarjosivat rautaruukin perustamiselle. Kyse oli lähinnä toimilupaan liittyneestä muodollisuudesta sillä Johanin isä Lorentz Creutz oli tiennyt

kosket kelvollisiksi jo 1640-luvulla, perustaessaan Strömforsin koskeen vesimyllyn ja yläjuoksulle Loosarin kahteen koskeen vesimyllyn ja sahalaituksen. Rautaruukin rakennustyöt alkoivat saman tien ja ensimmäisen vesivasaran koekäyttö alkoi reilun vuoden kuluttua. Myöhemmin vuonna 1698 Petjärven Vasaraksi nimetty ruukki sai virallisen toimiluvan ja samalla luvan takkiraudan, eli valurautaharkkojen tuontiin Ruotsista. Myöhemmin omistajan vaihdoksen myötä nimeksi vaihtui Strömforsin ruukki. Silloin tällöin perinnepiirin keskusteluissa sivuttiin Kymijoen lohienkalastusta ja sen mahdollista yhteyttä rautakautiseen ja keskiaikaiseen asutukseen. Todisteita rautakautisesta toiminnasta oli 1980-luvun loppupuolelle tultaessa kertynyt varsin niukalti, mutta mm. ruukinseppä Erkki Markkanen (1924–2010) arveli tuolloin uudisasukkaiden siitä huolimatta vallanneen Kymijoen koskipaikat pian sen jälkeen, kun joki oli hakeutunut maankohoamisen myötä nykyisiin uomiinsa ja lohi alkanut nousta uusille kutupaikoille. Markkasen mukaan todisteet odottivat maaperässä, jos niitä vain etsittäisiin. Hän perusteli näkemystään ihmisen pyrkimyksellä toimia kaikissa olosuhteissa järkevästi: ”Metrin pituisia ja 20 kg painoisia lohikaloja ei ollut mitään järkeä jättää käyttämättä.”

Vuosina 2012–2017 tekijä laati muutamia esityksiä Loviisan ja Pyhtään seudulta löytyneiden rautakuonien metallurgista tutkimusta varten, jonka rinnalla olisi voitu tehdä arkeologisia kaivaustutkimuksia, myöhemmin myös siitepölytutkimuksia. Ajatuksena oli toteuttaa tutkimukset hyvässä yhteistyössä eri museoiden, tutkimuslaitosten ja yliopistojen kanssa, jossa myös työryhmällä olisi ollut oma vaatimaton roolinsa. Suunnitelmista kolme eteni rahoituksen hakuvaiheeseen, joita ei kuitenkaan myönnetty. Esimerkiksi TIERA-ferri nimiseksi kaavaillun arkeometallurgisen tutkimus- ja inventointihankkeen hakemus evättiin sillä perusteella,

”Kartta lohkalastuksen vesialueiden riidasta Kymenkartanon läänissä Pyhtään pitäjässä. Kaikki Ahvenkosken omistukset Låkosken kylään saakka on mitattu geometrisesti. Mutta alueen risukot ja ajan lyhyiden vuoksi muu on esitetty maantieteellisesti, niin että molempien mittakaava eroaa toisistaan kuten alla on esitetty.” (Kartta: Riksarkivet, Ruotsi). Maantieteellinen ja geometrinen viittaavat kartoitusmenetelmiin. Geometrinen kartta tehtiin todellisin mittauksin, maantieteellinen pääosin silmämääräisesti. (Käännös: Tapio Salmi-nen 2018).

ettei hankkeen katsottu tukevan maakunnallista matkailustrategiaa. Arkeometal-lurgisen tutkimussuunnitelman sisällön, tavoitteet ja merkityksen arvioi tuolloin matkailusihteeri. Myös muut hakemukset hylättiin, minkä jälkeen päätimme hakea apurahoja vain omiin tutkimuksiin. Suomen Kulttuurirahaston Kymen-laakson rahasto ja Svenska Kulturfonden vastasivat niihin myöntävästi. Ilman apurahoja meillä ei olisi ollut mitään mahdollisuuksia tilata kalliita materiaalitie-teellisiä tutkimuksia. Projektin työtuntimäärä kasvoi lähes kestävämmäksi, joka kuvaa ehkä paloa aiheen ja kiinnostavan harrastuksen ympärillä. Kyse ei siis ollut hulluudesta, vaan pikemmin hengenpalosta ja tiedonjanosta. Teos kokoaa yhteen kahden henkilön kahdeksan vuoden aikana toteuttaman omaehtoisen Rautaky-mi- nimisen inventointi- ja tutkimusprojektin keskeiset tulokset. Kirja tukeutuu vahvasti arkeologiaan, metallurgiaan, kulttuurihistoriaan, raudanvalmistukseen ja sepäntöiden menetelmien tuntemukseen. Sisältö nojaa myös eri alojen vanhojen menetelmien kokeellisista tutkimuksista kertyneeseen tietoon, jota voi luonnehtia hiljaisen tiedon varannoksi. Tietovaranto on kertynyt kymmenien vuosien ku-luessa verstaalla, sekä lukemattomien itse tehtyjen kokeiden myötä. Taustalla vai-kuttaa lisäksi vankka käsitys rautakulttuurin merkityksestä niin materiaalina kuin ilmiönä. Ilman rautaa ja terästä ei olisi teknologiaa.

Loviisan ja Pyhtään seudulla rautakulttuuri käynnistyi työryhmän tekemien tutkimusten perusteella noin 2500 vuotta sitten esiroomalaisen rautakauden kuluessa. Myös raudanvalmistustaito saapui seudulle hiukan ennen ajanlaskumme alkua. Siihen viittaa niin työryhmän teettämät materiaalitieteelliset ajoitus- ja alkuainetutkimukset kuin eräiden esinelöytöjen ja keramiikka-aineiston tutkimukset. Maastoinventointiin kuuluu olennaisena osana löytämisen ilo ja kokemus, kuten myös löytöhetkellä ja tutkimusten jälkeen tehdyt tulkinnat ja spekulointi. Niiden suhteen on kuitenkin pyritty tiettyyn varovaisuuteen. Teos sopii niin arkeologian ja historian harrastajan, metallinilmaisinharrastajan kuin ammattitutkijan käsikirjastoon. Lähteisiin viitataan tutkijan sukunimellä ja vuodella. Henkilökohtaisista tiedonannoista on aakkosellinen lista lähdeluettelossa. Kaaviot, osa kartoista sekä valokuvat ovat työryhmän käsialaa, ellei toisin mainita. Rautakymiprojektin tutkimukset päättyivät 'virallisesti' vuoden 2014 loppuun mennessä, jota aikaväliä teksti pääosin koskee. Mukaan on kuitenkin otettu myös uudempia tuloksia mm. puukonterien tutkimuksista. Rautakautisia teriä on seudun jokilaaksoista löytynyt runsaasti, mutta niitä on tähän mennessä tutkittu maassamme erittäin harvoin (mm. Moilanen 2015; Creutz 2003; Peets 2003).

Tutkimus jatkuu tekijän osalta tästäkin eteenpäin, omaan tahtiinsa ja käytettävissä olevien niukkojen resurssien puitteissa. Merkittävä vaikutus siihen on alueen esihistoriaan ja historiaan syvällisesti perehtyneellä Rune Nygårdilla, jota ensimmäiseksi haluan kiittää jo lähes 20 vuotta kestäneestä äärimmäisen mielenkiintoisesta harrastuksesta ja yhteistyöstä. Kiitän myös tutkijoita Gunnar Andersson, Henrik Asplund, Eleanor Blakelock, Christian Carpelan, Kristina Creutz, Georg Hagrén, Petri Halinen, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Markus Hiekkänen, Antti Hynnä,

Visa Immonen, Taru Karhula, Yrjö Kaukiainen, Pia Klaavu, Aivar Kriiska, Tuuli Kurisoo, Jarmo Laakso, Valter Lang, Mika Lavento, Timo Miettinen, Marika Mägi, Markku Oinonen, Peter Pentz, Petro Pesonen, Bodil Bundgaard Rasmussen, Ville Rohiola, Matti Saarnisto, Tapio Salminen, Kati Salo, Anders Tvauri, Pirjo Uino, Simo Vanhatalo ja Jouko Vanne, ystävällisyydestä ja tutkimusavusta, kuten myös osan tutkijoista vierailuista uusissa arkeologisissa kohteissa Loviisassa ja Pyhtäällä. Sillä oli merkitystä tilanteessa, jossa jouduimme seuraamaan silmätysten kahden merkittävän muinaisjäännöksen osittaista tuhoutumista rakennettavan valtatie alle ilman asianmukaisia arkeologisia tutkimuksia. Kiitollisuudella muistan myös Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiainetta opettajineen, joka samaan aikaan tarjosi mielestäni mitä parhaimmat eväät tutkimustyön harjoittamiselle. Kiitän lisäksi Suomen Kulttuurirahaston Kymenlaakson rahastoa työryhmälle myönnetystä tutkimusapurahasta (2014) sekä Svenska Kulturfondenian inventointia varten saamistamme apurahoista (2011 ja 2013). Suomen tietokirjailijat ry:tä kiitän tämän teoksen käsikirjoitustyötä varten saamastani henkilökoh-
taisesta apurahasta vuonna 2018.

Ahvenkosken Markkinamäellä 8.6.2020.

Jouni Jäppinen

JOHDANTO

Kun keväällä 2010 päätimme pyhtääläisen Rune Nygårdin kanssa ryhtyä etsimään itäisen Uudenmaan ja Kymijokilaakson jokilaaksoista merkkejä keskiaikaisesta ja rautakautisesta asutuksesta, ei ainakaan tekijä aavistanut millainen vuosikausia kestävä intensiivinen oppimis- ja tutkimusprosessi olisi edessä. Rajasimme tuolloin tutkimusalueeksi Porvoon ja Kotkan välisen alueen, joka etelä-pohjois-suunnassa rajoittuisi rannikolta noin Lapinjärven ja Elimäen korkeudelle (kartta sivulla 7 ja 240–241). Näin liikkuminen alueen laidalta toiselle olisi pisimmillään noin tunnin ajomatkan päässä, eikä matkustamisesta tulisi liian kallista ja rasittavaa. Ennen projektia tekijä sai tilaisuuden kulkea vuosien ajan Rune Nygårdin ’no-viisina’ inventoimassa seudun jokivarsilta ennen tuntemattomia kivikautisia ja pronssikautisia asuinpaikkoja. Sellaista kokemusta ei ole mahdollista omaksua luontosalissa. Sittemmin ensimmäisen täysin omin voimin tehdyn prospektoinnin perusteella löytynyt varhaiselle neoliittiselle kivikaudelle todennäköisesti ajoittuva asuinpaikka hauen leukaluineen, iskoksineen, punamultineen ja saviastian palasi-neen oli innostava kokemus ja sai sykkeen nousemaan urheilijan lukemiin.

Kymijoen suuret lohisaaliit tunnettiin laajalti jo 1300-luvun toisella neljänneksellä. Todisteena keskiaikaisesta toiminnasta on säilynyt viitisenkymmentä pääasias-sa lohenkalastukseen ja kalastusoikeuksiin liittyvää asiakirjaa. Vanhin niistä on vuodelta 1347 ja se koskee Turun Piispa Hemmingin lohenkalastusta Ahvenkos-

kella. Asiakirjat ovat luettavissa uudistuneessa Suomen keskiaikaisten asiakirjojen Diplomatarium Fennicum tietokannassa. Työryhmän tai työparin juuret liittyvät Pyhtään Strukan raudanvalmistuskokeisiin vuosina 2004–2007, jotka toteutettiin seudun tunnetuimman vanhemman roomalaisajan røykkiökalmiston läheisyydessä. Varsinaisesti Rautakymi nimi otettiin kuitenkin käyttöön hankkeen nimenä vasta keväällä 2010 hakemusten ja verkkosivuston nimeksi. Tarkoitus oli tuolloin tutkia Kymijokilaaksosta löytynyttä rautakuonaa ja projektille oli keksittävä naseva nimi. Pari vuotta myöhemmin selvisi, että eräs roolipeliryhmä oli käyttänyt samaa nimeä. Tekijä tutki vuonna 2006 tarkemmin muutamien kohteiden rautakuonaa, johon liittyi mm. Ahvenkosken Merikoskelta (KM 36034) ja yläjuoksun Paaskoskelta (KM 36110) löytyneiden kuonien tutkimukset sekä lukuisia raudanvalmistuskokeita. Helsingin yliopiston Ajoituslaboratorio teki tuolloin mainituista kohteista saadusta hiilestä AMS hiukkaskiihdytinajoitukset (Jugner 2007), sekä alkuainetutkimukset (Lehtinen 2005). Kalibroitujen ajoitusten mukaan kummankin ahjon käyttöaika osui 1500-luvulle: Hela-1323/Merikoski 1457AD (95,4%) 1637AD); Hela-1322/Paaskoski (1477AD (95,4% 1649AD) (OsCal v 4.3.2. Bronk Ramsay 2017). Pyhtään ja Ruotsinpyhtään kunnat maksoivat tuolloin analyysien kustannukset kulttuurin määrärahoista. Nygård oli 1990-luvulle tultaessa ehtinyt paikallistamaan Kymijokilaaksosta useita rautakuonan esiintymispaikkoja metallinilmaisimen avulla. Osa kuonasta voitiin sittemmin Rautakymiprojektin toimesta määrittää joko pajakuonaksi tai raudanvalmistuskuonaksi. Useita löytöpaikkoja ja niihin liittyvää aineistoa on sittemmin kyetty myös ajoittamaan materiaalitieteellisten ja typologisten tutkimusten avulla. Merikoskelta saatiin todisteita todennäköisesti keskiajan loppupuolelle ajoittuvasta teräksen käsittelystä ja mellotuksesta, sekä mahdollisesta raudanvalmistuksesta.

Kohde sijaitsee Merikosken suulla Pyhtään puoleisella Ahvenkoskella, 1920-luvun lopulla vesivoimalaitoksen rakennustöiden yhteydessä tuhoutuneen Bätvikenin kohdalla (kohdetunnus: 1000002919). Vuonna 2007 tutkimme Tammijärven Majaniemessä pronssin valantaa savimuotteihin, johon innoitti Runen vuotta aiemmin metsätien reunasta löytämät palaneen saven kappaleet, joiden joukosta paljastui valumuotin katkelmia. Yhdessä niistä oli selvästi todettavissa kaasukanaava, sulan metallin aiheuttamaa sintraantumista sekä osa valetun esineen profilia, joka muistutti pienikokoisen soljen tai vieheen päätä. Ajoitus jäi tuolloin epäselväksi. Lisäksi yhdestä savimuotin katkelmasta löytyi optisella mikroskoopilla oksidoituneen kuparimetallin mikroskooppisia jäänteitä. Valukokeet tehtiin taivasalla, puhaltamalla pienikokoiseen saviuuniin ilmaa palkeiden avulla.

Kokeissa testattiin hiekan, saven ja lannan sekoituksesta valmistettuja sulatusupokkaita ja valumuotteja. Jokilaakson materiaalit osoittautuivat erittäin kestäviksi ja yksi upokas kesti peräti kaksi eri sulatusta halkeamatta. Kokeiden keskeinen havainto oli se, ettei muottien ja upokkaiden kuivattamiseen tarvita viikkojen auringonpaistetta, vaan ne voitiin polttaa alle vuorokauden kuluttua valmistamisesta ja sen jälkeen valaa ns. samalla kuumalla. Muottien ja upokkaiden kestävyys kannalta oleellisia havaintoja tehtiin lisäksi raaka-aineiden, hiekan, saven ja lannan seossuhteista. Oletettavasti ainakin pätevimmät sepät osasivat työkokemukseen perustuen huomioida ilman kosteuden ja lämpötilan ym. vaikutukset prosesseissa. Kokeellinen (kokeileva) tutkimus edellytti luonnollisesti etukäteen tehtyjä valmisteluja sekä perehtymistä tutkimusmenetelmiin ja uusimpiin arkeologian, metallurgian ja lähitieteiden kotimaisiin ja kansainvälisiin tutkimuksiin. Niistä ilmeni yllättäen, että vain muutama arkeologi ja konservaattori vaikutti tunte-

RAUTAKYMI

TALONPOIKIA, SEPPIÄ, LOHIYLYMYKSIÄ

Ennen vuotta 1989 itäisen Uudenmaan ja Kymenlaakson rannikolta ei tunnettu montaakaan rautakautista asuinpaikkaa tai hautaa ja irtolöydötkin oli laskettavissa yhden käden sormin. Löydöttömyyden perusteella aluetta ei ole luettu kuuluvaksi rannikon maanviljelysalueisiin. 1990-luvun lopulla tutkittiin ensimmäiset roomalaisajan röykkiöhaudat Pyhtään Strukan kalmistossa. Sittemmin itäisen Uudenmaan ja Kymijokilaakson rautakautisten ja keskiaikaisten löytöjen määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta.

Kahden henkilön Rautakymi-työryhmä päätti vuonna 2010 tutkia tulevan Koskenkylä-Kotka valtatie linjan uudelleen, vaikka tielinjalle oli tehty virallinen arkeologinen inventointi jo vuonna 2005. Päätos oli kohtalokas, sillä tielinjalta löytyi kaksi laajaa arkeologista kohdetta. Loviisan Tesjoella sijaitseva Viirankoski osoittautui moniperiodiseksi asuinpaikaksi, kun taas Kymijoen suulta Ahvenkosken Haasianiemestä löytynyt satama oli käytössä keskiajalla. Noin kolmannes kummastakin kohteesta tuhoutui syksyllä 2014 valmistuneen valtatie alle. Rautakymi-työryhmä inventoi Porvoon Ilolan ja Pyhtään Huutjärven välisiä jokilaaksoja kahdeksan vuoden ajan. Runsaasti kuvitettu tietokirja luo katsauksen alueen tutkimushistoriaan, ryhmän kokoamaan arkeologiseen aineistoon, uusiin muinaisjäännekösiin, sekä materiaalitutkimusten tuloksiin.

KANNEN KUVAT:
JOUNI JÄPPINEN & RUNE NYGÅRD
KUVANKÄSITTELY: JUSSI JÄPPINEN

SUUNNITTELU:
JOUNI JÄPPINEN

